

**«Мәңгілік Ел» ұлттық идея контексіндегі білім беру, мәдениет және өнер
Образование, культура и искусство в контексте национальной идеи «Мәңгілік Ел»
Education, culture and art in the context of national idea "Mangilik El"**

FTAMP 14.35.07

Ш.Т. ТАУБАЕВА¹, С.Т.ИМАНБАЕВА², Ә.Ә.МОМБЕК²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, shtaubayeva@yandex.ru; ²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан) imanbaevast@mail.ru; aliya_mombek@mail.ru; <https://doi.org/10.51889/2020-1.2077-6861.24>

**ӘЛ-ФАРАБИДІҢ МҰРАСЫНДАҒЫ
РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ІЗГІЛІКТІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІ**

Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналады

Аннотация

Мақалада әл-Фарабидің философиялық-педагогикалық және әлеуметтік-этикалық мұрасындағы рухани-адамгершілік ізгіліктің құндылықтар жүйесі ашып көрсетілген. Ғалымның рухани-адамгершілік мәселелері бойынша идеялары жүйеленген. Бұл идеялар «қайырымды қала», «интеллектуалдық қайырымдылық», «этникалық қайырымдылық», «тәрбие», үйрету», «ақыл», «парасат», «бақыт» сияқты негізгі ұғымдармен сипатталған. Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы заманауи ғылым философиясы тұрғысынан зерделенеді.

Әл-Фарабидің қысқаша өмірбаяны, педагогика әдіснамасын, тәрбие теориясын, дидактиканы, білім беру теориясын, әдістемесін қамтитын педагогикалық тұжырымдамасы сипатталған. Мәдениет, сыпайылық, жоғары тәртіптілік, даналық, парасаттылық, түсіністік, көмектесетін, қолдаушы, ұжымдық, шыдамдылық, батырлық, әділеттілік, жомарттық сияқты мейірімді қала тұрғынының адами қасиеттерінде көрініс тапқан тәрбие идеалы ұсынылған. «Оқыту», «тәрбие», «білім беру», «оқыту», «интеллект» категориялары мен санаттарының мазмұны нақтыланды.

Әл-Фарабидің рухани-адамгершілік мұраларын зерттеуде әлеуметтік гуманитарлық әдіснама мен гуманистік принциптері қарастырылады. «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы контекстінде рухани-адамгершілік білім берудің негізгі ұғымдарының анықтамалары келтірілген.

Түйін сөздер: ренессанс, педагогика, әдіснама, тұжырымдама, дүниеге көзқарас, зерттеуші, дидактика, оқыту, үйрету, тәрбиелеу, ақыл, бақыт, пайым, парасат, мұғалім, каллиграфия, музыка, психология, қайырымдылық, мұра.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік саясаттың стратегиялық бағыты – интеллектуальдық ұлт қалыптастыру. Сондықтан «Интеллектуальдық ұлт – 2020» ұлттық жобасында жаңа қазақстандықтарды тәрбиелеу мақсатында білім беру үдерісін зияткерлендіру қажеттігі идеясы ұсынылды. Сол интеллектуалды ресурстың бірі – бүгінгі жастардың рухани-адамгершілік мәдениеті. Заманауи қазақ жастарының, Ұлы дала ұрпақтарының санасын рухани жаңғыртуда тарихи тұлғалардың әлемнің

және өз Отанының біліміне, ғылымына, мәдениетіне қосқан үлесі, өмірлік қағидалары мен әділеттік жолындағы күресі, адамзатқа жасаған игілік істері сияқты құндылықтардың маңызы арта түсуде. Сондай тұлғалардың бірі – Әбу Насыр әл-Фараби.

Әл-Фараби, немесе Әбу Насыр Мұхаммед бин Мұхаммед бин Тархан бин Ұзлағ әл-Фараби Ат-Түркі. Ат Түркі – шыққан тегі түрік дегені, әл-Фараби – Фараб қаласынан шыққан дегенді білдіреді. Өзінің

азан шақырып қойған аты – Мұхаммед, әкесінің де аты – Мұхаммед, атасының аты – Тархан, бабасы – Ұзлағ. Кейде оны жай ғана «Тархани» деп те атаған. Әл-Фараби қазақ топырағында дүниеге келген, ғұлама ғалым. Шығыстың ұлы ойшылы, әрі ағартушысы, әйгілі математик, философ, музыка зерттеушісі, тарихшы болған. Туған жері Отырар (Фараб) қаласы. Отырар ойшылдарының ең атақтысы, ең ғұламасы – «шығыстың Аристотелі», ұлы ғұлама. Әбу Насыр әл-Фараби (870-950) ірі сауда орны, мәдениет орталығы болған Отырар қаласында туып, сонда білім алған, кейін Бағдат қаласында ұстаз болды [1].

Әл-Фараби алғашқы педагогикалық ой-пікірлердің жетістіктерін жаңғыртып, халық даналығы туғызған данышпандық ой-пікірлерге, шығыс мәдениетінің озық үлгілерінен ден қоя отырып, өзінің түпнұсқалық педагогикалық тұжырымдамасын жасады. Оның педагогикалық тұжырымдамасы әдіснаманы, дидактиканы, тәрбие теориясы мен әдістемені бірге қамтитын іргелі жүйе болып табылады.

Әл-Фарабидің тәлім-тәрбиелік идеялары теориялық дәрежесі жағынан іргелі педагогикалық ілімге бастапқы негіз бола алады, әсіресе оның күллі адамзат қауымдастығының жиынтығы ретінде ұлы қоғамды суреттейтін ізгілік тұғырнамасы қазіргі педагогиканың жетекші идеясы болып отыр.

Ғұламаның адамгершілік ізгіліктер туралы пайымдаулары «Өзін өзі тану» пәні арқылы берілетін рухани-адамгершілік құндылықтардың негізі іспеттес. Әл-Фараби адам баласын жаратылыстың ең ұлы құндылығы деп есептеді.

Әл-Фараби жетілген тұлғаны тәрбиелеу үшін «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» деген басты қағиданы ұсынды. Ғұлама өзінің трактаттарында педагогикалық,

психологиялық, дидактикалық әдістемелік терминдер тізбегін ұсынды. Әл-Фарабидің гуманистік идеяларға толы педагогикалық көзқарастары ғұламаның «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері», «Бақыт жолын сілтеу», «Азаматтық саясат», «Риторика», «Поэзия өнері» сияқты көптеген трактаттарында сипатталған. Бұл еңбектерде оқытудың мақсаты мен әдістемесі, білімнің беріктігі, жүйелілігі, оқытудың қолжетімділігі, көрнекілігі қамтылған, білім алушының белсенділігі мен мақсатқа ұмтылушылығына көңіл бөлінген.

Жалпы педагогиканың бір саласы болып табылатын тәрбие теориясының әдіснамасын әл-Фарабидің тәрбиенің заңдылықтарын, ұстанымдарын, мақсатын, мазмұнын, әдістерін, құралдарын, нәтижесін тұжырымдамалық тұрғыдан негіздейтін жетекші педагогикалық ой-пікірлері айқындайды. **Тәрбиелеу** – халықтардың бойында білімге негізделген этникалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту. *Тәрбиелеу – жеке адамның кісілігін қалыптастыру* деп көрсетеді. Ол тәрбие әрекетінде қатты әдіс (қатандық) пен жұмсақ әдісті (жұмсақтықты) ұштастыра білуді ұсынады. Тәрбие тәжірибе және іс-әрекет арқылы беріледі деді Әл-Фараби [2].

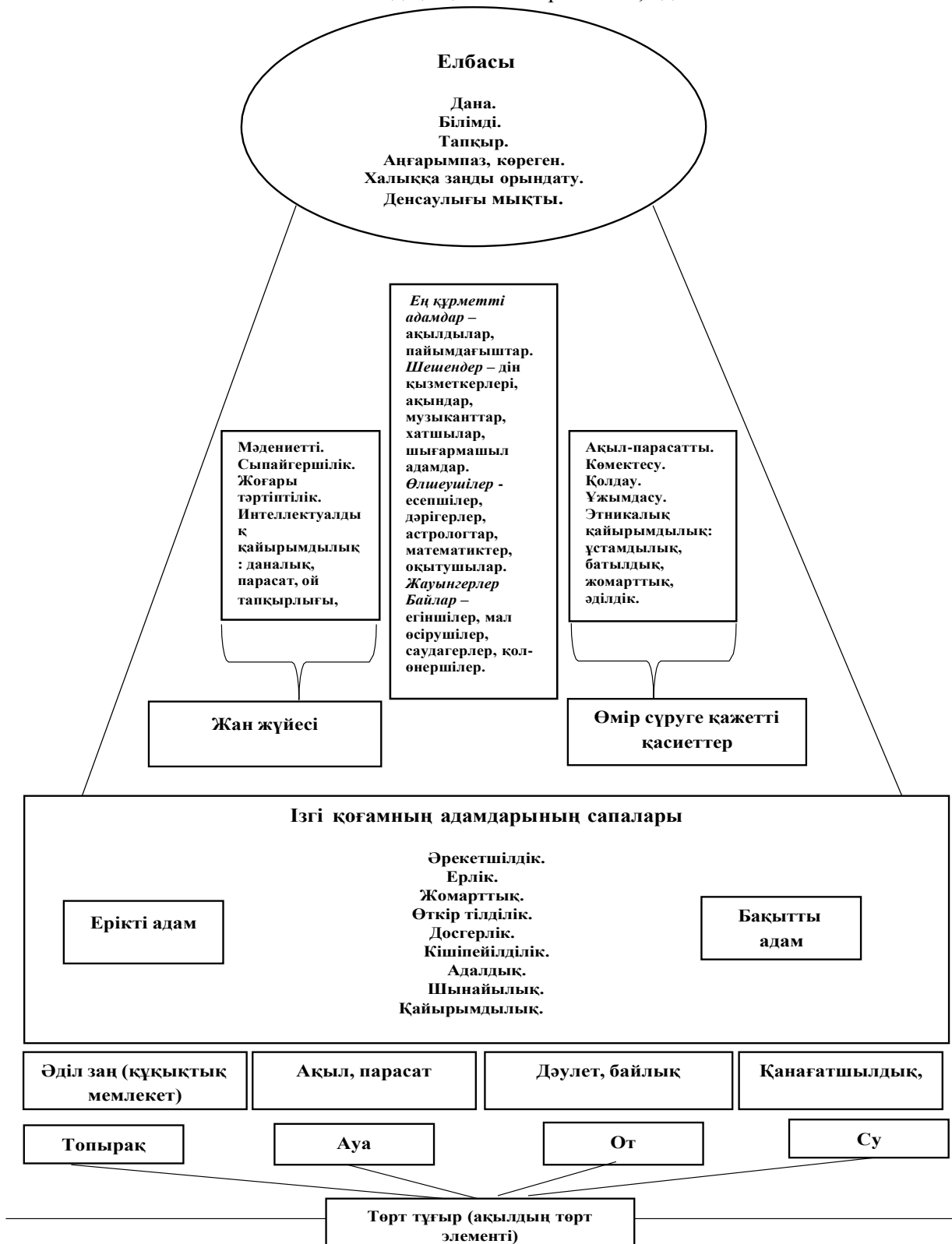
Сол себепті әл-Фарабидің алдымен «Қайырымды қала» идеясы – *гуманистік және адамгершілік бағдар* екендігін жүйелегенін 1-суретте көрсеттік.

Әл-Фарабидің дүниетанымдық пайымы бойынша ақылдың төрт тұғыры болып табылатын *топырақ, ауа, от, су* ізгі мемлекетте әділ заң (құқықтық мемлекет), ақыл, парасат (ақылды мемлекет), дәулет, байлық (бай-қуатты мемлекет), қанағатшылдық (өмір сүру салты) арқылы толық жүзеге асады деген сенімде болды.

Әл-Фараби қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары арқылы жас өспірімдер тәрбиесінің тұтас тұжырымдамаларын ұсынған.

«Қайырымды қала» идеалы – гуманистік және адамгершілік бағдар

Ел басшысы – елдің ең басты тәрбиешісі, әділетті әкім

1-сурет. Әл-Фарабидің тәрбие идеалы

Қазіргі педагогикадағы тәрбие Фарабидің «тәрбие» ұғымының мәнін теориясының құрылымына сәйкес әл-былайша көрсетуге болады (1-кесте).

Кесте 1

Әл-Фарабидің «тәрбие» ұғымы

№	«Тәрбие» ұғымының құрылымы	«Тәрбие» ұғымының мазмұны
1	Мәні	«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі».
2	Зандылықтары	«Қайырымдылық бақытқа жету үшін керек. Ол табиғи түрде де, қалау түрінде де бола алады. Зұлымдық бақытқа жетуге кедергі жасайды». «Адамдар туралы айтсақ, оларды қосатын, байланыстыратын дәнекер, тұтқа – адамгершілік болып табылады. Сондықтан адамдар адамзат тегіне жататын болғандықтан өзара бейбітшілік, татулық сақтауы ләзім».
3	Ұстанымдары	<ul style="list-style-type: none"> – Тәрбиенің адамды бақытты және белсенді қоғамдық өмірге дайындауға бағытталуы; – тәрбиенің өмірмен, еңбекпен байланыстылығы; – тәрбиенің адамдармен қарым-қатынаста тәрбиелеуге бағыттылығы; – тәрбиені ізгілендіру; – тәрбиедегі тұлғалық қатынас.
4	Мақсаты	«Адамның өмір сүру мақсаты ең жоғарғы бақытқа жету болса, ол адам бақыт дегеннің не екенін білуі қажет және оны өзінің мақсаты етіп қойып, соған ұмтылуы қажет. Сонан кейін ол бақытқа жету үшін не істеуге тиіс екенін біліп, соған әрекет жасауы керек. Ол үшін ақылгөй ұстаз керек».
5	Мазмұны	Адамгершілік, еңбек, ақыл-ой, патриоттық, эстетикалық, имандылық, дене тәрбиесі.
6	Әдістері	Үйрету, жаттықтыру, сендіру, мінез-құлықтағы орта шаманы тез табу, өнеге, талап, педагогикалық ықпал ету («жұмсақ» және «қатты» әдіс), мойынұсындыру, мақтау,
7	Құралдары	Еңбек, қарым-қатынас, өнер, табиғат, ғылым негіздері
8	Нәтижесі	«Біз жақсы мінез-құлық пен парасатқа ие болған кезде солардың арқасында міндетті түрде бақытқа жетеміз... Бұл екеуі бар кезде өзіміз және іс-әрекеттеріміз үстем де кемел болады, осылардың арқасында біз шын мәнінде қастерлі, қайырымды, инабатты боламыз».

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы оның әлеуметтік-этикалық, философиялық, музыкалық трактаттарындағы ойларымен ұштасып жатырғаны ақиқат.

Тәрбие кезінде адамдар мен халыққа білімге негізделген қасиеттерден шығатын әрекеттерді жасауды дағдыға айналдыру арқылы үйретіледі...». Бұл анықтамалардың астарлы мағынасы қазіргі педагогикадағы «оқыту» мен «тәрбие» ұғымдарына берілген анықтамалармен сабақтасып, өзара байланысып жатқандығын айқын аңғаруға болады [3].

Қазіргі кезде педагогиканың негізгі ұғымдарына «тұлғаны қалыптастыру» ұғымы да жатқызылады. Жеке тұлғаны қалыптастыруды әл-Фараби былай анықтайды: «Жақсы мінез-құлық пен ақыл-күші бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Егер осы екеуі бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекеттерімізден абзалдық пен кемелдікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі игілікті және қайырымды адам боламыз, біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады» [4].

Ғұламаның педагогикалық тұжырымдамалары негізінен «бақыт» және «парасат» ұғымдарының төңірегінде өрістейді. Әл-Фараби «парасат» ұғымын терең мазмұндады. Бұл ұғым ойлау мен болмыс, өнер мен ғылым диалектикасына, ал ғылымға баратын жол білім мен парасатқа негізделеді деп көрсетті ұстаз. Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы бойынша тәрбие мен тәлім, оқыту мен үйрету өзара тығыз байланыста, бірін бірі толықтыра отырып жүргізілуі тиіс.

Бақытқа жету жайында: бақытқа жеткізетін, негізінен, денсаулық, еңбек және білім деп түсіндірді. Бақытқа жеткізетін ізгіліктер: теориялық ізгілік, ойшылдық, этикалық ізгілік, практикалық (әрекеттік) өнер. Демек, әл-Фараби этикалық категорияларға жақсылықты, достықты, өзара көмекті, әділеттілікті, абыройды, қанағаттануды, бақытты жатқызады [2].

Әл-Фарабидің педагогикалық жүйесіндегі

«бақыт» ұғымы – этикалық категория, яғни әрбір адамды бақытқа жеткізу мұраты. Бақытқа жетудің негізінде философия, ғылыми білімдер арқылы дүниедегі пәк тазалықты, әдемілікті бойға сіңіру, ойға, жүрекке ұялату, дарыту әрекеті жатады (2-кесте). Кестеде этикалық категорияның мәні, әрекеттің әдіс-тәсілдері, нормасы, нәтижесі, бақытқа жетуге қажет қасиеттер түйінделген. Бұл құрылымның ішінде ғұламаның адамгершілік нормасы туралы қағидасының орындалу реті нақты берілген. Әл-Фарабидің педагогикасының түпкі мақсаты – адамдарды бақытқа жеткізу. Ол адам баласын жаратылыстың ең ұлы құндылығы деп есептеді.

Ғұламаның педагогикалық тұжырымдамалары негізінен «бақыт» және «парасат» ұғымдарының төңірегінде өрістейді. Әл-Фараби «парасат» ұғымын терең мазмұндады. Бұл ұғым ойлау мен болмыс, өнер мен ғылым диалектикасына, ал ғылымға баратын жол білім мен парасатқа негізделеді деп көрсетті ұстаз (3-кесте).

Ғұлама білімнің жетекші салалары ретінде саяси және азаматтық ғылымдар жүйесіндегі этика мен педагогиканың маңызын ерекше атап көрсетті. Олардың ішінде негізгілеріне тоқталып өтейік. Әл-Фараби дадактикасы бойынша: *оқытудың мақсаты* – шәкірттің бойында білім беру мен зерттеуге үйрету арқылы білім, ақыл, парасат қалыптастыру, *оқытудың түпкі мақсаты* – адамдарды бақытқа жеткізу; *дидактиканың негізгі ұғымдары*: *үйрету* (халықтар мен қалаларға теориялық ізгіліктерді дарыту), *оқыту* (халықтардың қайырымдылықтарды игеруі. Оқыту ауызша тіл үйрету, дағдыландыру, әрекеттендіру арқылы іске асады), *білім беру* (ғылым теорияларын іске асыру әрекеті), *тәрбиелеу* (халықтардың бойында білімге негізделген этникалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту); *оқыту ұстанымдары*: *оқытудың әдіснамалық негізі* (оқыту ұстанымдарының жиынтығы), *білім топтамасы мен мазмұны туралы ілім* (жүйелілік пен бірізділік ұстанымы), *парасат жайлы ілім* (саналылық ұстанымы), *заттардың адамның сезім мүшелеріне әсері*

туралы ілім (көрнекілік ұстанымы), ғылыми (ғылымилық ұстанымы), ізгілендіру ілімі білімнің теориялық және эмпирикалық (оқытудың тәрбиелілік сипаты ұстанымы); мәні туралы ілім (теория мен тәжірибенің оқытудың негізгі әдісі – көрнекілік деп байланысы ұстанымы), таным теориясы көрсетеді [2; 5; 6].

Кесте 2

Бақыт – этикалық ұғым

№	«Бақыт» ұғымының құрылымы	«Бақыт» ұғымының мазмұны
1	Мәні	Бақыт – адамның түпкі мақсаты.
2	Әдіс-тәсілдері	<p>Бақытқа жеткізетін жол – әрекет.</p> <p>Әрекет түрлері:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Адамның өзінің дене мүшелерін пайдалану әрекеттері (орнынан тұру, отыру, көру, есту). 2. Жан аффектілері: құштарлық, рақат, қуаныш, ашу, қорқыныш, жабырқау, күйіну, қызғаныш және сол сияқтылар. 3. Ақыл-парасат.
3	Нормасы	<p>Әл-Фарабидің норма (шек) туралы қағидасы:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Шамадан тыс ауытқу – не артық кету немесе кем түсу. Мысалы, ержүректілік (батылдық, ұстамдық) – жақсы қасиет. Шектен тыс батылдық көзсіз батырлыққа, қорқақтыққа апарарды. – Жомарттық (үнемшілдік және ақшаны дұрыс жұмсау) – жақсы қасиет. Шектен тыс үнемшілдік сараңдыққа әкеледі. Шектен тыс артық ақша жұмсау, үнемшіл болмау ысырапшылдыққа соқтырады. – Рақатты шамамен пайдалану нәпсіге (ішіп-жемге, әйел жынысына) ұстамдылық арқылы келеді. – Рақатқа шектен тыс берілу тойымсыздыққа, қомағайлыққа соқтырады.
4	Түпкі нәтижесі	Адамгершілік – ізгілік пен қайырымдылықтың үйлесімі және жеке адамның осы үйлесімді ұстанымға айналдыруы.

Парасат – дидактикалық ұғым

№	«Парасат» ұғымының құрылымы	«Парасат» ұғымының мазмұны
1	Мәні	Парасаттылық, парасатты адам, қайырымды адам – жақсылыққа жаны құмар, жамандықтан қашық адам.
2	Әдіс-тәсілдері	<p>Ақыл-парасат күшінің жәрдемімен адам ғалымдар мен өнерлерді меңгереді және мінез-құлықтар мен әрекеттердің жамандарынан жақсыларын ажыратады, пайдалы мен зияндының, жағымды мен жағымсыздың айырмасын танитын болады.</p> <p>Ойлау күші арқылы адам интеллектуалдық пайымдағыш нысандарын аңғарады, сөйтіп өнер мен ғылымға ие болады, сұлулықты сұмпайлықтан айырады, сөйтіп өнер мен ғылымға ие болады. Ойлау күші қиялдау күшін және сезімдік күш пен қоректендіргіш күш сияқты үстем күштерді билеп төстейді.</p> <p>Әлденендей зат жөніндегі білім не ойлаушы күш арқылы, не қиял арқылы, не түйсік арқылы жиналмақ.</p>
3	Нормасы	Әрбір адамға өз тіршілігі үшін және ең жоғары кемелділікке жету үшін адам қауымы қажет.
4	Қажет қасиеттер	Қайырымды қаланың басшысы, ол – имам. Оның бойында он екі қасиеті болуы керек: мінсіз дене мүшелері, түсініктілігі, ұғынықтылығы, аңғарымпаздығы, ақылдылығы, тілмарлығы, қанағатшылдығы, сауыққұмарлықтан аулақтығы, жанының асқақтығы, игі істерге ынтызарлығы, шешімпаздығы, ержүректілігі.
5	Түпкі нәтижесі	<ul style="list-style-type: none"> – Дана болу. – Заңдарды, ережелер мен әдет-ғұрыптарды жетік білу, өзінің барлық іс-әрекетін оыларға сәйкес жүргізу. – Заң сақталмаған жағдайда тапқырлық көрсету, – Тапқыр да білгір болу, өзінің іс-әрекетінде ол халықтың әлауқатын жақсартуды мақсат етуге тиіс, – Заңдарды орындауға жұртты өз сөзімен жігерлендіре білу, – Әскери өнерді қызмет бабындағы өнер ретінде және билеуші өнер ретінде біліп алу.

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырым-дамасы бойынша тәрбие мен тәлім, оқыту мен үйрету өзара тығыз байланыста, бірін бірі толықтыра отырып жүргізілуі тиіс. Әл-Фарабидің тәрбиелеу, оқыту, үйрету

туралы идеялары оның психологиялық көзқарастарымен тығыз байланыста қарастырылады. Әл-Фараби психология жөніндегі көптеген еңбектердің («Ақыл-ой туралы», «Жан туралы», «Темперамент

туралы», «Түс көру туралы сөз», «Жанның мәні туралы», «Ақыл-ой және ұғым», «Жасөспірімнің ақыл-ойы туралы кітап», «Ересектердің ақыл-ойы туралы кітап» тағы басқалар) авторы ретінде де танылды. Әл-Фараби Аристотельдің жан туралы ілімін дамытты, ол алғаш рет араб тілді

елдерде жан туралы ілімнің жүйесін және психологиядан терминология ұсынды. Оның жас, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, музыкалық, психологиялық түрлі қырлары жайлы айтқан ойлары осы уақытқа дейін өзекті (4-кесте).

Кесте 4

Әл-Фарабидің психологиялық тұжырымдары

№	Психологиялық тұжырымдарының құрылымы	Психологиялық тұжырымдары мазмұны
1	Мәні	<p>Әл-Фараби – психология жөніндегі көптеген еңбектердің («Ақыл-ой туралы», «Жан туралы», «Темперамент туралы», «Түс көру туралы сөз», «Жанның мәні туралы», «Ақыл-ой және ұғым», «Жасөспірімнің ақыл-ойы туралы кітап», «Ересектердің ақыл-ойы туралы кітап» тағы басқалар) авторы.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Психологиялық терминдер: дағды, әрекет, қимыл, әдет, мінез-құлық, қабілет, икем, индивид, бақыт, жан, іс-әрекет, стимул, қуаныш, ниет, ерік-жігер, түйсік, сезім, ойлау, қиял, түс көру. – Фарабидің тұжырымдауынша, психика – айрықша сапаға ие қасиет. Материалдық элементтердің қосылысынан (ыстық, суық, дымқыл, құрғақ) жануарлар психикасы көрінеді. Осы элементтердің ең жоғары қосындысынан адам психикасы пайда болған. – Жан туралы ілімі. Адам жаны – дүниенің теңдесі жоқ туындысы. – Жастық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, музыкалық психология. – Әл-Фарабидің адамның әр түрлі дара өзгешеліктері туралы айтқан ой-тұжырымдары: жеке ерекшеліктер адамның дербес өмір сүру тәжірибесінен, оның дене бітімінен, өзіндік белсенділігінен туындайды, адам психикасы, негізінен, өмір барысында, оқу-тәрбие үдерісінде қалыптасады. – Қоғамдық (әлеуметтік) психологияның сан қилы мәселелері.
2	Әдіс-тәсілдері	<ul style="list-style-type: none"> – Дағды, әрекет, қимыл, түйсік, сезім, ойлау, қиял, түс көру, эмоция, сезім, талпыну, әсерлену. – Түйсік, қиялдау, ойлау – психикалық әрекеттер.
3	Нормасы	<p>Түйсік – дүниетанудың алғашқы көзі, бірінші баспалдағы.</p> <p>Ойлау – адам танымының екінші басқышы, танымның жоғары сатысы. Ойлау – адамзатқа тән құбылыс, ал тіл – әр ұлттың, әрбір халықтың өзіндік өрнегі.</p>
4	Қажет қасиеттер	Адамның ақыл-парасатпен сөйлей білу қабілеті, өнермен айналысуы, еңбек ете алуы.
5	Түпкі нәтижесі	Қылық пен іс-әрекеттің саналылығы, тоқтамға келушілік, батырлық пен ерлік, рухани жағынан жетілу, т.б. ерік-жігердің жақсы сапалары.

Ғұлама психологияның іргелі терминдеріне таным үдерісі негізіндегі қолданылуына қарай толық мазмұндық сипаттама берген (түйсік, қабылдау, ес, ойлау, түсіну, адамның жаны, тұлғаның жеке ерекшеліктері және т.б.). Әл-Фараби отбасы ортасындағы тәрбиенің тиімділігі оның басшысының ақылдылығына байланысты деп тұжырымдады.

Әл-Фарабидің педагогикасында бақытқа жету формуласын іске асыратын адам

– **дана ұстаз**. Ғұлама ұстаз бойында мына қасиеттердің болуын қалады: *ізеттілік, даналық, асқан пайымдылық, аңғарымпаздық, шыншылдық, ар-ождан тазалығы, қанағатшылдық, тапқырлық, білгірлік, жігерлендіре білушілік, ұстамдылық, ынталылық, шеберлік, табандылық*. Бұған қоса ол *пайымдағыштық, көрегендік, тапқырлық, парасаттылық* сияқты қасиеттерді жоғары бағалады (5-кесте).

Кесте 5

Әл-Фарабидің трактаттарындағы ұстаз бейнесі

№	Ұстаз қасиеттерінің құрылымы	Ұстаз қасиеттерінің мазмұны
1	Пайымдағыштық	Пайымдағыштық дегеніміз – адамның шын мәніндегі игілікке ие болуы үшін неғұрлым қолайлы да, дұрыс заттарды мінсіз ұғынуы және ашу қабілеті.
2	Көрегендік	Көрегендік дегеніміз – кейбір маңызы кем игіліктерге жету үшін не нәрсенің неғұрлым жақсы және лайықты болатынын мінсіз аша білу қабілеті.
3	Тапқырлық	Тапқырлық дегеніміз – онан зор бір нәрсеге, игілік деп танылатын байлыққа, рахатқа немесе құрметке жету үшін ненің неғұрлым жақсы және лайықты болатынын анықтаған кезде дұрыс пайымдау қабілеті.
4	Парасаттылық	Парасатты адам дегеніміз – өзінің ақылын, тапқырлығын мақтауға тұрарлық істер жасау үшін, немесе жағымсыз қылықтардан бойын аулақ ұстау үшін қолданатын адам.

Ғұлама мұрасында дағдылар, әдеттер, қабілеттілік сияқты педагогикалық ұғымдар, тәрбиенің әдістері (өзін сендіру, мәжбүрлеу және т.б.) талданған [2; 7].

«Ұстаз тарапынан барынша ынталылық пен табандылық қажет, өйткені бұлар, – жұрт айтқандай, – тамшысымен тас тесетін бейнебір су тәрізді, – деді ғұлама. **Әл-Фараби ұстаз дана болу керек** деп санады.

Қорыта айтқанда, әл-Фарабидің еңбектерін заманауи педагогика тұрғысынан талдау, оның тәрбиелік идеяларын жинақтап жүйелеу ғұламаның рухани-адамгершілік құндылықтарды кеңінен қамтығанын

көрсетеді. Мұның өзі ұлы ұстаз, кеменгер ғалым, ғұлама ойшыл әл-Фарабиді педагогика ғылымының негізін салушы деп атауға толық негіз бар екендігінің шынайы дәлелі болып табылады.

Қазіргі кезде педагог мамандар даярлауда әл-Фарабидің философиялық трактаттары мен білім беру туралы идеялары магистранттар мен докторанттарға ғылыми жұмыстың философиялық негіздері мен әдіснамасын қолдануды үйрету барысында кеңінен нақты тұжырымдары арқылы жүзеге асырылуда. Батыс философиясының таңдаулы шығармалары, антиктік және

ортағасырлық философия, философияның қысқаша тарихы, әлеуметтану, оқыту теориясы, педагогиканың цифрлық дәуірдегі даму логикасы, стратегиялық менеджмент, кәсіпкерлік, мәдениетарлық коммуникация, әлеуметтік психология, оқыту теориялары қазақ тілінде жарыққа шығарылып жатқан тұста білім алушылардың философиялық пайымдау мен әдіснамалық мәдениетін қалыптастыру мақсатында Әл-Фарабидің философиялық-педагогикалық жүйесін терең пайымдау қажеттігі өзектендіріле түсуде [8; 9].

Көптеген зерттеушілер тарихи-философиялық, аксиологиялық және компаративистік тұғырлар негізінде ортағасырдың ұлы ойшылы әл-Фарабидің идеяларының заманауи өмірмен рухани байланысын көрсетуде, сондай-ақ Қазақстанда фарабитанудың дамуының нәтижелерін талдауды және жинақтап қорытуды іске асыруда.

Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы – гуманистік құндылықтардың жарқын туындысы. Әл-Фарабидің идеялары заманауи жастарға ақылдылық, парасаттылық, қарапайымдылық, қанағатшылдық, үнемшілдік, ізеттілік, даналық, асқан пайымдылық, аңғарымпаздық, шыншылдық, ар-ождан тазалығы, тапқырлық, білгірлік, жігерлендіре білушілік, ұстамдылық, ынталылық, шеберлік, табандылық сияқты адами қасиеттер үлгісін теориялық және тәжірибелік деңгейде ұсынды.

Қазақстан жаһанданушы әлемге енуде, болашаққа мақсатты ұмтылуда. Осы үдерісте ол өз тарихына ерекше ден қойып, тәуелсіздік жағдайында тарихты жаңадан пайымдауда, өйткені тарихсыз халық және оның мәдениеті жоқ. Мәдениеттің рухани құндылықтарсыз өмір сүре алмайтыны ақиқат.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1]. Көбесов А. Әбу Насыр әл-Фараби. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 176 б.
- [2]. Абу Наср Аль-Фараби. Добродетельный город: Философские трактаты. – Алматы: Международный клуб Абая, 2014. – 504 с.
- [3]. Сарбасова Қ.А. Қазіргі қазақ педагогикасының негіздері. Монография. – Алматы: Білім, 2008. – 243 б.
- [4]. Әлімжанов Ә. Ұстаздың оралуы. Жаушы. Махамбеттің жебесі: Романдар (орысшадан аударған): С.Мұратбеков пен Т.Жанұзақов). – Алматы: Жазушы, 1981. – 544 б.
- [5]. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі /Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- [6]. Творчество аль-Фараби в социокультурном измерении Востока и Запада //К 10-летию журнала «Аль-Фараби»: Материалы международного круглого стола /Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012 – 300 с.
- [7]. Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары. Азаматтық саясат. Бақытқа жол сілтеу. Бақытқа жету жайында /Бағзы замандардан бүгінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы. Жиырма томдық: Әл-Фараби философиясы. 2 Т. – Астана: Аударма, 2006. – 507 б.
- [8]. Ұлы ойшыл ғұлама – Әл-Фарабидің даналық негіздері: Университеттің апталықтың материалдары. – Ақтау: Ш. Есенов атындағы КМТЖИУ, 2019. – 127 б.
- [9]. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. Бірінші том. (VI ғасырдан XX басына дейінгі кезең /Редакция алқасы: Шаяхметов Ш.Ш., т.б. Құраст.: Қ. Жарықбаев, С. Қалиев. – Алматы: Рауан, 1994. – 320 б.
- [10]. Ризулла А.Р. Связь субъективного благополучия и мимикрии на примере студенческой молодежи города Алматы: Дисс. доктора философии (PhD). – Алматы: КазНУ имени аль-Фараби, 2019.

References

- [1]. Kobesov A. Abu Nasyr al-Farabi. – Almaty: Kazak universiteti, 2004. – 176 b.
- [2]. Abu Nasr Al'-Farabi. Dobrodetel'nyj gorod: Filosofskie traktaty. – Almaty: Mezhdunarodnyj klub Abaya, 2014. – 504 s.

- [3]. Sarbasova K.A. Kazirgi kazak pedagogikasynyn negizderi. Monografiya. – Almaty: Bilim, 2008. – 243 b.
- [4]. Alimzhanov A. Ustazdyn oraluy. Zhaushy. Mahambettin zhebesi: Romandar (orysshadan audargan: S.Muratbekov pen T.Zhanuzakov). – Almaty: Zhazushy, 1981. – 544 b.
- [5]. Kazak tilinin tusindirme sozdigi /Zhalpy redakciyasyn baskargan T.Zhanuzakov. – Almaty: Dajk-Press, 2008. – 968 b.
- [6]. Tvorchestvo al’-Farabi v sociokul’turnom izmerenii Vostoka i Zapada //K 10-letiyu zhurnala «Al’-Farabi»: Materialy mezhdunarodnogo kruglogo stola /Pod obshch. red. Z.K. SHaukenovoj. – Almaty: IFPR KN MON RK, 2012 – 300 s.
- [7]. Al-Farabi. Kajyrymdy kala turgyndarynyn kozkarastary. Azamattyk sayasat. Bakytka zhol silteu. Bakytka zhetu zhajynda /Bagzy zamandardan bugingi kunge dejingi kazak halkynyn filosofiyalyk murasy. Zhiyrma tomdyk: Al-Farabi filosofiyasy. 2 T. – Astana: Audarma, 2006. – 507 b.
- [8]. Uly ojshyl gulama – Al-Farabidin danalyk negizderi: Universitetin aptalykyn materialdary. – Aktau: Sh. Esenov atyndagy KMTzhIU, 2019. – 127 b.
- [9]. Kazaktyn talimdik oj-pikir antologiyasy. Birinshi tom. (VI gasyrdan XX basyna dejingi kezen /Redak.alkasy: Shayahmetov Sh.Sh., t.b. Құраст.: K.Zharykbaev, S.Kaliev. – Almaty: Rauan, 1994. – 320 b.
- [10]. Rizulla A.R. Svyaz’ sub’ektivnogo blagopoluchiya i mimikrii na primere studencheskoj molodezhi goroda Almaty. Diss. doktora filosofii (PhD). – Almaty: KazNU imeni al’-Farabi, 2019.

Система духовно-нравственных добродетельных ценностей в наследии аль-Фараби

Ш.Т. Таубаева¹, С.Т.Иманбаева², А.А.Момбек²

*¹КазНУ имени аль-Фараби, ²КазНПУ имени Абая
(Алматы, Казахстан)*

Аннотация

В статье раскрывается система духовно-нравственных добродетельных ценностей в философско-педагогическом и социально-этическом наследии Аль-Фараби. Систематизированы идеи ученого по вопросам духовно-нравственного воспитания. Эти идеи проиллюстрированы основными категориями такие как «добродетельный город», «интеллектуальная добродетельность», «этническая добродетельность», «воспитание», «научение», «разум», «рассудительность», «счастье». Педагогическое наследие аль-Фараби рассматривается в с позиций философии науки современности.

Охарактеризованы краткая биография мыслителя, педагогическая концепция аль-Фараби, включающая в себя методологию педагогики, теорию воспитания, дидактику, теорию образования, методику. Представлен идеал воспитания, нашедший отражение в человеческих качествах жителя добродетельного города, такие как культурность, вежливость, высокая дисциплинированность, мудрость, интеллектность, сообразительность, понимающий, помогающий, поддерживающий, коллективный, выдержанность, героизм, справедливость, щедрость.

Уточнены содержание категорий «обучение», «воспитание», «образование», «научение», «интеллект».

В статье раскрыт потенциалгуманитарной методологии и гуманистических принципов в исследовании духовно-нравственного наследия аль-Фараби. Приведены определения основных понятий духовно-нравственного образования в контексте национальной идеи «Мәңгілік ел».

Ключевые слова: ренессанс, педагогика, методология, концепция, мировоззрение, исследователь, дидактика, обучение, научение, воспитание, ум, счастье, разум, рассудительность, учитель, каллиграфия, музыка, психология, добродетельность, наследие.

System of spiritual and moral virtual values in the heritage of al-Farabi

Sh. Taubayeva¹, S. Imanbayeva², A. Mombek²

¹Al-Farabi University, ²Abai University

(Almaty, Kazakhstan)

Abstract

The article reveals the system of spiritual and moral virtuous values in the philosophical, pedagogical and socio-ethical heritage of Al-Farabi. The scientist's ideas on spiritual and moral education are systematized. These ideas are illustrated by the main categories such as «virtuous city», «intellectual virtue», «ethnic virtue», «upbringing», «teaching», «intelligence», «judgment», «happiness». The educational heritage of al-Farabi is considered in terms of the philosophy of modern science.

A brief biography of the thinker, the pedagogical concept of al-Farabi, including the methodology of pedagogy, the theory of upbringing, didactics, the theory of education, and methodology are described. The ideal of upbringing is presented, which is reflected in the human qualities of a resident of a virtuous city, such as culture, politeness, high discipline, wisdom, intelligence, understanding, helping, supporting, collective, endurance, heroism, justice, generosity.

The content of the categories «training», «upbringing», «education», «learning», «intelligence» has been clarified. The article reveals the potential of humanitarian methodology and humanistic principles in the study of the spiritual and moral heritage of al-Farabi. The definitions of the basic concepts of spiritual and moral education in the context of the national idea «Mangilik el» are given.

Keywords: renaissance, pedagogy, methodology, concept, worldview, researcher, didactics, training, learning, education, mind, happiness, reason, prudence, teacher, calligraphy, music, psychology, virtue, heritage.

Редакцияға 19.11.2019 қабылданды.

MP НТИ 7.072.2:009

Л.Р. ЗОЛОТАРЕВА¹, Я.А. ЗОЛОТАРЕВА²

¹*Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова,
(Караганда, Казахстан), zolotareva-larisa@yandex.ru*

²*Муниципальное бюджетное учреждение «Центр образования СОШ №2» (Мурино,
Ленинградская область, Россия) miss.yanina-zolotareva@yandex.ru;
<https://doi.org/10.51889/2020-1.2077-6861.25>*

**НАСЛЕДИЕ АЛЬ-ФАРАБИ
В ИСКУССТВОВЕДЧЕСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ И
ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ**

Аннотация

Актуальность научной статьи обусловлена знаменательной датой 2020 года – 1150-летием со дня рождения и 1060-летием со дня смерти Абу Наср ибн Мухаммед аль-Фараби – выдающегося мыслителя-ученого Востока, философа, энциклопедиста, великого гуманиста. На занятиях всемирной истории искусств по теме «Культура арабо-мусульманского Востока», на творческих семинарах по истории искусств Казахстана обсуждается образ аль-Фараби, воссозданный в изобразительном искусстве, и его гуманитарное наследие. Аль-Фараби – автор комментариев к сочинениям Аристотеля (отсюда его почётное звание «Второй учитель») и Платона. Ему приписывается создание Отрарской библиотеки. Следует напомнить, что в 1975 году в широком международном масштабе в Москве, Алма-Ате и Багдаде отмечался юбилей 1100-летия со дня рождения аль-